

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-790-799](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-790-799)

Бабкова Тетяна Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Романенко Людмила Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Юнацький Мар'ян Олегович кандидат економічних наук, доцент кафедри цивільного та господарського права, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Співдружності, 92А, м. Кривий Ріг, 50084, <https://orcid.org/0000-0003-2093-716X>

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Анотація. В статті висвітлено питання, пов'язані із формуванням в Україні механізму захисту конституційних прав і свобод громадян України. Вказано, що найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплено на конституційному рівні, з огляду на це їх називають «основними» або «конституційними правами і свободами». Наголошено, що термін «свобода» використовується законодавцем як мірило максимальної свободи вибору варіанту поведінки особистості в тій або іншій сфері суспільного життя, а при вказівці на можливість користування конкретним благом застосовується термін «право».

Визначено градацію прав людини та громадянина в залежності від суб'єкта та приналежності йому конституційних прав на: 1) права, свободи та обов'язки, які належать громадянину; 2) права, свободи та обов'язки, які належать людині. Вказано, що в більшості випадків реалізації права кореспондує відповідний обов'язок зі сторони людини або громадянина, держави, або суспільства в цілому, що слугує гарантією забезпечення права.

Зазначено, що наразі не вироблено єдиного підходу серед науковців щодо класифікацій конституційних прав і свобод. Визначено, що найпоширенішим теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на: 1) особисті права, які торкаються індивідуального, приватного життя людини; 2) політичні права, які реалізуються в політичній сфері суспільного життя; 3) економічні права, які реалізуються в економічній сфері суспільного життя; 5) соціальні права, які пов'язані із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей; 6) екологічні права, які забезпечують потреби людини в безпечному навколишньому середовищі; 7) культурні права, які забезпечують потреби людини у сфері культури.

Вказано, що механізм захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає комплексність у поєднанні таких складових як: 1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина; 2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

Ключові слова: права, інтереси, обов'язки, людина, громадянин, механізм, захист, охорона, суд, досудовий порядок, державні органи.

Babkova Tetiana Viktorivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Romanenko Liudmyla Mykolaivna Candidate of Lawyer Sciences, docent of the Department of Constitutional Law and Human Rights, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Yunatskyi Marian Olehovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Civil and Economic Law, Donetsk State University of Internal Affairs, Spivdruzhnosti St., 92A, Kryvyi Rih, 50084, <https://orcid.org/0000-0003-2093-716X>

CONSTITUTIONAL CHANGES REGARDING THE STRATEGIC COURSE OF THE STATE TO ACQUIRE FULL MEMBERSHIP OF UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article highlights issues related to the formation of a mechanism for the protection of constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens in Ukraine.

It is indicated that the most important subjective rights and freedoms are enshrined at the constitutional level, therefore they are called "fundamental" or "constitutional rights and freedoms". Attention is drawn to the fact that the term "freedom" is used by the legislator as a measure of the maximum freedom of choice of an individual's behavior in one or another sphere of social life, and the term "right" is used when indicating the possibility of using a specific good.

The gradation of the rights of a person and a citizen is defined depending on the subject and his constitutional rights to: 1) rights, freedoms and duties belonging to the citizen; 2) rights, freedoms and duties that belong to a person. It is indicated that in most cases of the realization of the right, there is a corresponding obligation on the part of a person or citizen, the state, or society as a whole, which serves as a guarantee of ensuring the right.

It is noted that currently no unified approach has been developed among scientists regarding the classification of constitutional rights and freedoms. It is noted that the most common theoretically and practically significant division of basic rights and freedoms into: 1) personal rights that affect the individual, private life of a person; 2) political rights that are exercised in the political sphere of public life; 3) economic rights that are implemented in the economic sphere of social life; 5) social rights, which are related to the satisfaction of the most important social needs of people; 6) environmental rights that ensure human needs in a safe environment; 7) cultural rights that ensure human needs in the field of culture.

It is indicated that the mechanism of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen involves complexity in the combination of such components as: 1) a set of interrelated norms of law, namely: a) directly norms of constitutional law; b) norms-principles; c) standards-guarantees; e) norms-obligations; e) norms-punishment; e) norms-restrictions; g) other norms of administrative law, which regulate the activities of state bodies, institutions and organizations, local self-government bodies, their officials, natural and legal entities, which are designed to ensure the implementation, observance, protection and protection of the constitutional rights and freedoms of the citizen; 2) the system of state bodies, institutions and organizations, local self-government bodies, their officials, individuals and legal entities, which are collectively called to ensure the implementation, observance, protection and protection of the constitutional rights and freedoms of the citizen.

Key words: rights, interests, duties, person, citizen, mechanism, protection, protection, court, pre-trial procedure, state bodies.

Постановка проблеми. Питання захисту прав громадянина є важливими для кожної демократичної та правової держави. Саме ступінь забезпечення захисту прав громадянина характеризує відповідну державу як таку, котра спроможна створити дієвий механізм задля реального та належного піклування та турботи про людей. Людина відчуває себе впевнено, комфортно та захищено якщо в державі, в якій вона живе панує юридична визначеність, принцип верховенства права, державні органи та органи місцевого самоврядування усвідомлюють, що вони працюють на благо людей. Конституційні права людини повинні не лише декларуватись, а й фактично забезпечуватись. Для цього їй потрібно забезпечити в державі дієвий механізм, здатний вести в пряму дію кожну конституційну норму про права людини.

Для України актуальність питання дотримання конституційних прав громадянина набуває особливої уваги з огляду на виклики та загрози, з якими українська держава зіштовхнулася в останні два роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формулювання цілей статті (постановка завдання). Окремі питання щодо механізму захисту прав людини та громадянина були предметом дослідження Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, Н.І. Білак, А. Вітковської, О.Г. Данильян, М.М. Данканич, І.Л. Литвиненко, В.В. Лемак, В.В. Назарова, М.М. Палінчак, Ю.О. Трестер, І.І. Сенчук та ін. Водночас ця тема не втрачає своєї актуальності з огляду на нові виклики, з якими зіштовхнулася Україна.

Мета статті – дослідження питань, пов'язаних із формуванням в Україні механізму захисту конституційних прав і свобод громадян України.

Виклад основного матеріалу. Найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплюються на конституційному рівні. З огляду на що їх справедливо називають «основними» або «конституційними правами і свободами» [1].

Конституція оперує такими правовими категоріями як «права» і «свободи», як правило розділяючи їх. Проте це в цілому рівнозначні, співпадаючі за об'ємом, поняття. Крім того, вважається, що термін «свобода» законодавець використовує у тому випадку, коли указує на максимальну свободу вибору варіанту поведінки особистості в тій або іншій сфері суспільного життя, а при вказівці на можливість користування конкретним благом застосовується термін «право» [2].

Конституція України містить окремий Розділ II, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». З огляду на це, в залежності від суб'єкта та приналежності йому конституційних права можна виокремити:

1) права, свободи та обов'язки, які належать громадянину (наприклад, право громадянина України не бути вигнаним за межі України або виданим іншої державі, право на повагу до його гідності, право на свободу та особисту недоторканність); 2) права, свободи та обов'язки, які належать людині (наприклад, право на вільний розвиток своєї особистості, право на життя, право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань) [3].

Наразі не вироблено єдиного підходу серед науковців щодо класифікацій конституційних прав і свобод. Так, найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на:

1) *особисті права*, які характеризуються наступним: стосуються сфери особистого життя та особистої безпеки; торкаються індивідуального, приватного життя людини; регламентовані ст.ст. 27–35, 51–52 Конституції України); до них належать: *право на життя; право на свободу і особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної і іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно покидати територію України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим чином - по своєму вибору; право на свободу світогляду і віросповідання; право направляти індивідуальне або колективне письмове звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів;*

2) *політичні права*, які характеризуються: приналежністю більшості громадянам; реалізуються в політичній сфері суспільного життя; регламентовані в ст. ст. 36–40 Конституції України [3]; до них належать: *право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації; право на участь в професійних спілках, право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, право збиратися без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації;*

3) *економічні права*, які характеризуються: реалізацією в економічній сфері суспільного життя; регламентовані в ст. ст. 41–45 Конституції України [3]); до них належать: *право володіти, користуватися і розпоряджатися приватною власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право користування відповідно до закону об'єктами права державної і комунальної власності; право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом;*

5) *соціальні права*, які характеризуються: пов'язаністю реалізації із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей; регламентовані в ст.ст. 46–49 Конституції України [3]; до них належать: *право на працю; право на страйк; право на відпочинок; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право громадян на забезпечення у разі їх повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також в старості та в інших випадках, передбачених законом;*

б) *екологічні права*, які характеризуються: забезпеченням потреб людини в безпечному навколишньому середовищі; регламентовані в ст. 50 Конституції України [3]; до них належать: *право на безпечне для життя і здоров'я оточуюче середовище і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди; право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її розповсюдження;*

7) *культурні права*, які характеризуються: забезпеченням потреб людини у сфері культури; регламентовані в ст. ст. 53–54 Конституції України [3]; до них належать: *право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності.*

Ця градація прав відповідає міжнародно-правовим стандартам прав і свободи. Зазначене дає підстави говорити, що система конституційних прав і свобод особистості охоплює всі сфери життя діяльності людей [1].

Що стосується механізму захисту прав людини, то першочергово звернемось до наявних підходів відносно тлумачення поняття «механізм». У розумінні Тлумачного словника української мови «механізм» означає сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [4]. В свою чергу, єдиного підходу до розуміння категорії «механізм захисту прав і свобод людини та громадянина» та її елементів серед вчених не вироблено. Так, з однієї сторони механізм захисту прав і свобод людини та громадянина є системою й комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина, з іншої – складовою механізму забезпечення прав людини у вигляді заходів, спрямованих на відновлення порушених прав. Окрім цього, механізм захисту прав і свобод людини та громадянина розглядається ще й як система органів, засобів, закріплених у Конституції України [3], якими забезпечується найповніший та найефективніший захист прав і свобод людини та громадянина [5, с. 53].

На думку І.І. Сенчук механізм захисту прав і свобод людини та громадянина має комплексно поєднувати у собі три складові: а) процесуальну

діяльність; б) міжнародні механізми забезпечення і захисту прав людини; в) національні механізми забезпечення і захисту прав людини. На переконання науковця поєднання таких складових покликано покласти шлях розвитку нового етапу механізму забезпечення і захисту прав людини, з одночасним наданням відповідей щодо ефективності сучасних способів захисту прав особи, його позитивних властивостей чи недоліків [6, с.191].

В свою чергу, В. В. Лемак до складових механізму захисту і гарантій прав та свобод людини відносить: 1) нормативні засоби забезпечення прав і свобод людини, що передбачають наявність закріплення прав і свобод на найвищому рівні – в конституції та законах; 2) державні та недержавні інституційні засоби забезпечення прав і свобод людини, серед яких необхідно насамперед відзначити: а) органи судової влади; б) поліцейські органи; в) прокуратура; д) омбудсмен.

Отже, крім набору правових та інституційних засобів захисту прав і свобод людини, до механізму їх забезпечення необхідно включати суспільний порядок, складовими якого, виступають наступні компоненти: належна форма правління; ефективна судова влада [7].

Беручи до уваги існуючі теоретичні підходи, вважаємо, що механізм захисту конституційних прав і свобод громадянина України може включати такі структурні елементи як:

1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, котрі покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина;

2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

Характеризуючи окремі елементи механізму захисту конституційних прав і свобод громадянина зупинимось більш детально на окремих із них. Так, норми-принципи формують своєрідну базу в механізмі захисту конституційних прав і свобод громадян України та гарантують реалізацію відповідного права. Як приклад, принцип верховенства права, який передбачає найвищу юридичну силу Конституції України; прийняття на основі неї законів та інших нормативно-правових актів та відповідність їй; пряму дію конституційних норм [3].

В свою чергу, норми-гарантії покликані сформулювати передумови для реалізації, захисту або охорони конституційного права громадянина.

Наприклад, гарантія права на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [3], гарантія застосування мов в Україні Конституцією України та визначення законом, та ін.

В більшості випадків реалізації права та свобод кореспондує відповідний обов'язок зі сторони людини або громадянина, держави, або суспільства в цілому, що слугує гарантією забезпечення права. Наприклад, в ст. 27 Конституції України визначено невід'ємне право людини на життя, з одночасним покладанням на державу обов'язку держави – захищати життя людини [3]. Норми обмеження мають місце у крайніх випадках, які повинні бути прямо визначені. До прикладу, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [3].

Що стосується системи державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина, то до таких як приклад доцільно віднести: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, правоохоронні органи, прокуратура, суди, адвокатура та ін. Окремо можна виділити громадські організації, які відповідно до статуту мають повноваження захищати права та свободи як своїх членів так і інших осіб, які звернулись до них за таким захистом.

Особливу роль у механізмі захисту конституційних прав і свобод громадянина відведемо Конституційному суду України, здатному тлумачити норми Конституції України та визнавати неконституційними норми законів, якщо вони суперечать конституційним.

Також доцільно в цьому випадку зазначити про існування елементів механізму захисту конституційних прав і свобод громадянина на різних рівнях – національному та наднаціональному (міжнародному). Це стосується норм права, які закріплені в міжнародних договорах та які є частиною національного законодавства, положення яких додатково захищають конституційні права та свободи громадянина та існування міжнародних інституцій, органів та установ, до яких громадяни можуть звернутись за захистом (зокрема, Європейський суд з прав людини).

Під міжнародними механізмами захисту прав прийнято розуміти систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з

метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін) [3, с. 8].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу прийти до висновку, що механізм захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає комплексність у поєднанні таких складових як: 1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина; 2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

В Україні нормативно сформований механізм захисту конституційних прав і свобод громадянина. Водночас важливим є привернення уваги до фактичної дії кожного елементу, особливо в умовах дії воєнного стану, який триває вже третій рік. Такий механізм буде ефективно та повноцінно діяти лише у разі функціонування та реалізації кожного його елемента на усіх рівнях. Особливу увагу доцільно приділяти реалізації права громадянина на судовий захист, що передбачає незалежність функціонування судової системи (дотримання строків, гарантій тощо).

Література:

1. Конституційні права людини і громадянина. Механізм реалізації цих прав. Захист прав людини і громадянина. Електронний ресурс. URL: <https://mykolaiivska.land.gov.ua/конституційні-права-людини-і-громадя/>.
2. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні. Електронний ресурс. URL: <https://vashkovetska-gromada.gov.ua/news/1635404865/>.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Тлумачний словник української мови. Електронний ресурс. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=механізм>.
5. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6, т. 1. С. 53–57.
6. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків: ХНУВС, 2019. С. 189-191.

7. Лемак В.В. Складові механізми забезпечення прав і свобод людини. Електронний ресурс. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/1/СКЛАДОВІ%20МЕХАНІЗМУ%20ЗАХИСТУ.pdf>.

8. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 С.

References:

1. Konstytutsiyni prava lyudyny i hromadyanyna. Mekhanizm realizatsiyi tsykh prav. Zakhyst prav lyudyny i hromadyanyna. Retrieved from <https://mykolaivska.land.gov.ua/konstytutsiini-prava-lyudyny-i-hromadia/> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny i hromadyanyna v Ukraini. Retrieved from <https://vashkovetska-gromada.gov.ua/news/1635404865/> [in Ukrainian].

3. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 6 1996, № 254k/96-VR]. (1996, June 6). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

4. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Retrieved from <https://slovyk.ua/index.php?swrd=mekhanizm> [in Ukrainian].

5. Mytnyk O. V. (2015). Rol Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy v mekhanizmi zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna v Ukraini [The Role of the Constitutional Court of Ukraine in the Mechanism of Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. Seriya: Yurydychni nauky. Vyp. 6, t. 1, 53–57 [in Ukrainian].

6. Senchuk I. I. (2019). Mekhanizm zakhystu prav lyudyny: aktualni problemy doslidzhennia [Mechanism of Human Rights Protection: Current Problems of the Study]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (m. Kharkiv, 17 trav. 2019 r.)*. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Konsultat. misiia Yevropeyskoho Soyuzu. Kharkiv: KhNUVS, 2019. pp. 189-191 [in Ukrainian].

7. Lemak V.V. Skladovi mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod lyudyny [Components of the mechanism for ensuring human rights and freedoms]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/1/SKLADOVI%20MEKkHANIZMU%20ZAKhYSTU.pdf> [in Ukrainian].

8. Bysaha Yu.M., Palinchak M.M., Bielov D.M., Dankanych M.M. (2003). Mizhnarodni zasoby zakhystu prav ta svobod lyudyny i hromadyanyna [International Means of Protection of Human and Civil Rights and Freedoms]. Uzhhorod, 2003, 57 [in Ukrainian].